

Jubilejní ročník Olympiády v českém jazyce

Ladislav Janovec, FP TU v Liberci

ladislav.janovec@tul.cz

Klíčová slova: Olympiáda v českém jazyce, soutěž, nadaný žák, český jazyk

Key words: Czech Language Olympics, contest, gifted pupil, Czech language

The Jubilee of the Czech Language Olympics

The Czech Language Olympics has been going on for fifty years. We take account of the jubilee contest, its proceedings and tasks the contestants were given. Essay topics are also presented so that they may inspire teachers in their work.

Ačkoliv se to může zdát neuvěřitelné, soutěž Olympiáda v českém jazyce letos proběhla již popadesáté.¹ Za tu dobu se v ní vystříдалo mnoho soutěžících, z nichž nejstarší jsou dnes již v důchodovém věku. Rovněž se za ta léta proměnila zastřešující koordinátorská organizace² a částečně se proměňuje i kolektiv autorů úloh pro jednotlivá kola, kteří na finále pracují jako porota, byť v posledních letech se dá říct, že je stabilní. Pracuje ve složení M. Čechová, K. Oliva, A. Andrllová Fidlerová, K. Rysová, M. Hrdina a L. Janovec.

Školní kolo soutěže se konalo na přelomu listopadu a prosince 2023. První kategorii byly zadány úkoly³ týkající se různých obměn vět – měli např. zaměnit jedno *i/i* za *y/y* ve větách *Po usilovném přemýšlení jsem se rozhodla bratrovi knihy už nepůjčovat; Je velmi milé, že nás fotbalisti z Chrudimi zvou na oslavu; Kněžna pokynula štíhlou paží, hrdě zdvihla hlavu a svižně prošla nejprve sloupovím a pak tanečním sálem.* Na základě těchto obměn měli žáci určovat význam původní i pozměněné struktury. Jiným úkolem byla identifikace mluvčího a nezvyklého slovosledu v básni Jana Čarka *Koroptvičky* či použití zadaných binominálních frazémů. Druhá kategorie měla například použít tvar *čtvrtí* ve čtyřech větách, pokaždé jako jiné slovo, a vysvětlit, proč lze větu *Dnes hráli R.U.R.* převést do pasiva i jako *Dnešní zápas byl hrán R.U.R.*⁴ Dále soutěžící určovali zadaná příslovečná určení, upravovali stylizace vět či pracovali s interpunkcí a významem. Právě úkol na určování příslovečných určení patřil podle vyučujících i účastníků mezi náročnější, protože žáci ve školách nejsou zvyklí pracovat s kategoriemi příslovečného určení původu, účinku, zřetele či společenství, ale úkol se dal splnit intuitivně a logickým odvozováním typů podle významu vět. Slohové úkoly podle sdělení některých vyučujících i účastníků problémy soutěžícím nečinily, témata jim převážně vyhovovala. První kategorie psala sloh na téma *Poprvé sám/sama...*, motivačním a inspiračním prvkem byla pasáž z knihy *Prašina*. Druhá kategorie zase měla napsat dopis svému o pět let mladšímu já.

¹ Jak často upozorňuje M. Čechová, ve skutečnosti je soutěž ještě o dva roky starší, ale dva první ročníky probíhaly v jiné podobě, omezeně, dnes by se dalo říct pilotně.

² V současné době je to Fakulta mezinárodních vztahů Vysoké školy ekonomické v Praze a Klub OČJ, z. s. Realizace soutěže byla podpořena Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy.

³ Ukázky úkolů pro školní, okresní a krajské kolo uvádíme výběrově.

⁴ Pokud recipient nezná hru K. Čapka, může R.U.R. chápat i jako název sportovního klubu.

Okresní kolo se konalo na přelomu ledna a února 2024. Zde někteří účastníci poukazovali na vyšší náročnost při slohovém úkolu druhé kategorie – šlo o téma *Můj kamarád-nekamarád / Moje kamarádka-nekamarádka*, u kterého byla inspiračním prvkem část písňového textu Pokáče. Soutěžící prý poměrně mátna dvojí poloha úkolu, doplněná navíc textem, který je o kočce. Snad proto někteří volili i dost netradiční kamarády-nekamarády, jako je třeba kaktus. První kategorie uvažovala nad tématem *Kdybych měl(a) stroj času*.

Některé jazykové úkoly v okresním kole byly zaměřeny na poněkud vyšší míru komplexnosti. I zde první kategorie pracovala se složitějšími případy větných členů či grafů vět jednoduchých a rovněž identifikovala významy homonymního tvaru *ostří*, ovšem v zadáních se objevil se i úkol zaměřený na vyjadřování zdvořilosti a posuzování vhodnosti/nevhodnosti užitých prostředků. Druhá kategorie měla použít ve třech větách textové zkratky *apod.*, *cca*, *tj.*, *tzv.*, přičemž byly zadány ještě podmínky, že v první větě musí být jen jedna zkratka, ve druhé dvě a ve třetí tři a že každou ze zkratek musí soutěžící použít alespoň jednou. Tento úkol byl mezi účastníky hodnocen jako zábavný, protože je nutil kombinovat zkratky, jimž běžně rozumějí, ale nesetkávají se s jejich hromaděním. Hodnotili kladně i úkol zaměřený na stylizaci, za zrádnější úkol považovali ten, v němž měli rozpoznávat náležité a nenáležité tvary číslovek. Nejasné se jim zdálo zadání úkolu, ve kterém měli udělat co nejmenší počet změn ve větě *Vstup do bazénu jen pro děti mladší deseti let v doprovodu rodičů*, aby věta říkala to, co bylo zamýšleno – soutěžící poukazovali na to, že není jednoznačné, co se tím nejmenším počtem změn vlastně může myslet. Přesto i okresní kolo bylo účastníky přijato vcelku pozitivně.

Krajské kolo se konalo ve druhé polovině března 2024. **První kategorie** řešila úkoly zaměřené na stylizace a úpravy vět či úkoly, v nichž posuzovala vhodnost a náležitost užitých prostředků. Účastníci měli například posoudit vhodnost podob *dospělý – dospělí* ve spisovné češtině na základě věty *Připravte si palačinky, které si zamilují děti i dospělý/dospělí*. Dále měli větu vhodně doplňovat o zadaná neurčitá zájmena a vybraná přídavná jména. Posuzovali také užití a význam slova *jakožto* a uváděli různé možnosti jeho náhrady v zadané větě nebo analyzovali odlišné významy slovesa *dostat* a jeho vidového protějšku *dostávat*. Téma slohového úkolu první kategorie bylo *Nejlepší odměna pro mě je/jsou...* bylo přijato příznivě.

Druhá kategorie pracovala s polysémií věty *Moc vám s manželem gratulujeme*, analyzovala různé významy přípon zadaných slov či zpracovávala možnou homonymii tvaru *hoře*. Jako problematický se jevil úkol, v němž dostali soutěžící zadanou větu *Plaší hroši dostali větší políček* a informaci, že v každém tvaru je nějaký překlep. Aby získali původně zamýšlenou větu (*Plašší hoši dostali větší políček/políbek*), měli nahrazovat v každém tvaru právě jedno písmeno. Soutěžící uváděli, že měli problém rozhodnout, zda jsou písmena označující dlouhou a krátkou samohlásku vnímána jako dvě různá nebo jako varianty – k tomu je vedlo pravděpodobně to, že někteří učitelé ve školách neberou kvantitu za distinktivní rys samohlásek, ale dlouhé samohlásky uvádějí nevhodně jako varianty krátkých, ačkoliv jde o samostatné fonémy. Slohový

úkol druhé kategorie byl podle tvrzení vyučujících i soutěžících bezproblémový – šlo o téma *Místo, kde bych chtěl(a) žít*.

Ústřední kolo se konalo ve dnech 14.–21. června 2024 v areálu dětského tábora ve Stráži nad Nežárkou. Jako každý rok finalisté sepsali během soutěže dva slohové úkoly, zamýšleli se na dvěma úlohami ze široce pojaté gramatiky a před porotou přednesli jeden polopřipravený minutový mluvný projev.

První jazykový úkol pro **první kategorii** byl zaměřen na pravopisné jevy a systémy. Účastníci dostali zadanou spisovnou českou větu, ale nezapsanou v souladu se současným ortografickým principem: *jaksem zbíhala skopce dovesňice spozorovalasem přecebou fporostu jakéhosi bílí pohozenou fjalovou konef d'eckou obráskovou kníšku miksér apast namiši*. Kromě přepisu podle současných pravidel měli pak soutěžící vyvodit zásady, v souladu s nimiž byla původní věta zapsána, a potom měli změny, které provedli při přepisu, rozdělit do skupin podle principů odpovídajících součnému systému. Soutěžící tedy mohli uvést například zásady, že na začátku větného celku se píše velké písmeno a na konci tečka nebo že mezi větami či mezi složkami koordinační skupiny se píše čárka. Dále mohli připomenout např. spodobu či zánik znělosti, pravopis cizích slov, psaní/užívání příklonek, historické důvody pravopisu apod.

Druhý úkol se věnoval práci s neurčitými zájmeny. Žáci dostali zadáno 13 neurčitých zájmen s naznačenými variantami (tedy např. *kdokoli/kdokoliv*) a rozdělovali je do skupin podle slovotvorného prostředku, kterým zájmena vznikla. Dále měli uvažovat o možných variantách zápisu zájmena *čertvíco* a o tom, jak se promění slovnědruhově příslušnost jednotlivých složek (*čertvíco* – celé zájmeno, *čertví co* – částice/citoslovce a zájmeno, *čert ví co* – podstatné jméno, sloveso a zájmeno). Třetí podúkol byl zaměřen na skloňování zadaných zájmen – žáci zadaná zájmena doplňovali do věty, která začíná *Petr mluvil...*, a kromě zájmen v ní používali předložku *o* pojící se s lokálem.⁴ Tam, kde bylo více možností, měli doplnit všechny. V posledním podúkolu soutěžící do věty začínající *Petr o prázdninách v Řecku viděl...* vkládali zájmeno *něco* v náležitém tvaru, které ještě rozvíjeli závislým sklonným přídavným jménem, a určovali, ve kterých kategoriích nastává mezi nimi shoda. U prvního podúkolu studenti využívali dvojí strategii – buď se pokoušeli opřít své uvažování o slovotvorné postupy a morfematické struktury (neznali pochopitelně termíny postfix a prefixoid, které se pro řešení nabízely), nebo se pokusili motivující jednotky určit slovnědruhově. I když se porotě první řešení jevilo jako vhodnější, druhé řešení nijak nepenalizovala. Druhý podúkol zvládla většina soutěžících – pouze velmi malé množství nedokázalo přiřadit slovní druh ke slovu *čertví*, chybně jej určovali jako zájmeno či číslovku. Ve třetím podúkolu mohl nastat problém, pokud si účastníci nezjistili možnost postavení předložky *o* u některých z uvedených zájmen (*o čertvíčem*, ale také *čertví o čem*). V posledním úkolu neměli účastníci problém s doplněním, typ *něco pěkného* nebo podobnou konstrukci vytvořili všichni, značná část ovšem správně neposoudila kongruenční kategorie, prakticky však všichni poznali shodu v rodě, někteří

⁴ Soutěžící byli upozorněni, že nemají brát v úvahu možnost předložky *o* stát před akuzativem ani jiné možnosti modifikace.

váhali, zda zde dochází ke shodě v čísle, mnozí se ale domnívali, že shoda nastává i v pádě, dokonce někteří přímo chybně uvedli, že jak zájmeno, tak přídavné jméno jsou ve tvaru čtvrtého pádu.

Druhá kategorie dostala jako první úkol morfologicko-syntaktický. Účastníci měli opravit čtyři věty, ve kterých byly chyby. Ty pak posloužily jako východisko k dalším úvahám. Soutěžící měli vysvětlit, proč výraz *zdraví* může být dvěma tvary slovesa, zatímco *jí* pouze jeden (řešení spočívalo v tom, že sloveso *zdravit* patří do 4. slovesné třídy, zatímco sloveso *jíst* je nepravidelné, do tříd není zařazeno a ve 3. osobě pl. indikativu přítomného má jedinou spisovnou podobu *jedí*). Následně měli vytvořit pravidla, na základě kterých by počítač odhalil chybu v zadaných větách – zjednodušeně řečeno: šlo o obligatorní předložku u tvaru šestého pádu a o povinnou interpunkci mezi dvěma určitými slovesnými tvary. Nakonec měli soutěžící svá pravidla ověřit na případech, kde by neměla být hlášena chyba, i když šlo pro rodilého mluvčího o defektní věty, a naopak kde by chyba měla být hlášena, i když byly věty v pořádku, objevovaly se v nich tvary, které by automatické zpracování mohlo identifikovat jako homonymní, nebo naopak je vzhledem k formálnímu okolí jako problematické nevnímat.⁵ Tento úkol soutěžící splnili poměrně zdařile. Největší problém jim činilo dostatečně jasně formulovat pravidla. Rovněž několik soutěžících nepochopilo, že kontrolní věty jim slouží k tomu, aby si uvědomili nedostatky v pravidlech, která sami zformulovali, a upravili je, nikoliv k tomu, aby pouze popsali, proč jim jejich pravidla na věty nefungují.

Druhý jazykový úkol byl založen na textu básně Jana Zahradníčka *Živote můj*. Účastníci měli za úkol charakterizovat smysl básně (s nímž si poradili všichni) a najít veršové přesahy, oxymóra nebo pleonasmy. Také posuzovali význam některých obrazných vyjádření a vyhodnocovali případy inverze. I tento úkol soutěžící zvládli velice dobře. Největší problém jim činila interpretace obrazných pojmenování.

Slohové úkoly vycházely jednak z bezprostředního okolí tábora, jednak z celodenního výletu do Třeboně a okolí. Hned první večer šli účastníci na procházku k Nežárce a na základě svých dojmů měli zpracovat téma *Stalo se na břehu Nežárky* (I. kategorie). I když téma naznačovalo jako nejvhodnější útvar vyprávění, v pracích se objevovaly hojně prvky líčení nebo úvahy,⁶ vypracované texty byly povedené, nápadité a zajímavé. První sloh pro druhou kategorii vycházel z procházky kolem pískovny, kde se písek těží, a k revitalizující se zatopené pískovně, již těžaři opustili již před mnoha lety. Na základě toho, co při procházce viděli, měli účastníci zpracovat sloh na téma *Příroda se znovu ujala vlády*. Mnozí soutěžící se uchýlili k postapokalyptickým vizím, v nichž bylo lidstvo zničeno buď vlastní vinou, nebo v důsledku trestu personifikované přírody. Některé texty tak nebyly příliš nápadité, objevovaly se v nich stejné obrazy a klišé. Na druhou stranu bylo mnoho textů rovněž zdařilých – šlo například

⁵ V jedné ze zadaných vět *Se spolucestujícími jsme se v kupě bavili o průvodcích zmateně pobíhajících po nástupišti* nemusí počítač odhalit chybu, protože forma průvodčích není pouze lokál, ale i genitiv. Naopak v další větě *Každý den pozorujeme na stromě před naším oknem kosí hnízdo* může počítač vyhodnotit tvar *kosí* rovněž jako sloveso.

⁶ Jak v tomhle slohu, tak ani v ostatních nebyl útvar pevně stanoven.

o pohádkově laděnou povídku nebo o text inspirovaný písní *Řekni, kde ty kytky jsou* – autorka zde volila formu dopisů přírody lidem.

První kategorie při výletu navštívila starý barokní Opatovický mlýn, kde sídlí Mikrobiologický ústav Akademie ČR, v. v. i., který se zaměřuje na pěstování a výzkum řas a sinic. Na základě exkurze účastníci zpracovávali sloh na téma *Jak lze vhodně využít a upravit starou opuštěnou a chátrající budovu*. Zde někteří soutěžící psali texty s prvky reportáže z mlýna i jiných jim známých staveb, někteří volili vyprávění. Zajímavý byl i sloh, v němž vypravěč vzpomínal na krásnou vilu, kterou mohl pořídit a využít k něčemu potřebnému, svoji šanci a tím i šanci domu na záchranu však propsal a do konce života toho litoval. Většina textů byla velmi zdařilá.

Druhá kategorie navštívila výrobu firmy, která se zabývá zpracováváním dřeva a stavbou dřevostaveb. Téma slohu *Dům snů* bylo podmíněno tím, že musí jít o novostavbu a skutečný dům. I přes protest některých soutěžících, že je téma příliš svazující a že půjde o nudné popisy, dopadly také tyto slohové práce velmi dobře. Účastníci psali úvahy, subjektivně zabarvené popisy i vyprávění.

Rovněž **mluvené projevy** se účastníkům obou kategorií povedly, porota je hodnotila často sedmi a více body z deseti. Neobjevil se žádný účastník, který by svůj projev nedokončil nebo jehož projev by zdaleka nedosahoval vyžadované minuty, nejkratší trvaly kolem 45 sekund. Je tedy vidět, že zadaná témata účastníkům vyloženě vyhovovala. Pro první kategorii to bylo téma *Symbolem mé/naší vesnice/města/regionu je pro mě...* Účastníci hovořili o skutečných symbolech, jako je erb města, významná stavba, folklorní produkce, o místech pro ně důležitých (nějaký strom, les apod.) nebo přeneseně např. o sousedských vztazích. Druhá kategorie přednesla projev na téma *Noc pod hvězdami*, velice často šlo o mikrovyprávění, která i přes krátký čas, jež měli účastníci na přípravu (tři minuty), byla zdařile vystavěna a vypointována.

Vyhlášení výsledků a vítězů soutěže probíhalo ve slavnostním duchu – na zámku ve Stráži nad Nežárkou, kde žila pěvkyně Ema Destinnová. V první kategorii se na prvním místě bezkonkurenčně umístila Terezie Nováková z Cyrilometodějského gymnázia a střední odborné školy pedagogické Brno, na druhém místě skončila Ela Antonie Nosková ze ZŠ Liberec Dobiášova a na třetím místě se umístila Eliška Berková z Gymnázia v Ústí nad Labem, Jateční 22. Ve druhé kategorii zvítězil Matěj Tvrz z Gymnázia Sokolov a Krajského vzdělávacího centra, na druhém místě skončila Eszter Dicko z Gymnázia Židlochovice a na třetím Eliška Lukavská z Gymnázia Oty Pavla v Praze.

Co říci závěrem? Padesát ročníků soutěže (včetně covidového, který byl ukončen po okresním kole) představuje pěknou řádku let, mnoho úkolů, mnoho účastníků, diplomů, medailí, ale i osobních příběhů. Mnoho se za tu dobu v soutěži událo, o leccos se i po letech vypráví při vzpomínání, leccos už neznají ani všichni porotci – vždyť polovina z nich je mladší než samotná soutěž. Co jí tedy k padesátinám popřát? Mnoho dalších ročníků, nadšené soutěžící, promyšlené úkoly a hlavně stabilní zázemí a existenci – po otřesech a změnách zastřešujících organizací v posledních letech si to rozhodně Olympiáda v českém jazyce zaslouží.